

УДК 316: 101

Ю.В. Харченко, канд. філос. наук

«ГЕОГРАФІЯ» ЯК ТЕРМІН ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ «СХІД-ЗАХІД»

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

У статті порушується проблема стосунків між Заходом і Сходом; експлікуються терміни «Захід», «Схід», «захід», «схід», а також визначаються їх сутнісні «кордони» в якості риторичних конструктів; «географія» й «простір» розглядаються як поліваріативні, з точки зору різних контекстів прочитання, терміни політичної риторики.

Вступ

Проблема діалогу між Заходом і Сходом турбує сьогодні багатьох дослідників, які намагаються зрозуміти причини конфліктів між ними як основними гравцями світового політикуму. Терміни «Захід», «Схід», а також «схід», «захід» суттєво розширюють горизонти наукових пошуків і виявляють складну географію політичних відносин, причому фактор географії постає поліваріативним з точки зору різних контекстів політичної риторики. «Схід» і «Захід» виступають не лише словесним виразом частин світу, а й несуть в собі інформацію про існування глибинних рівнів знання, вказують на історію, традиції, дискурсивну специфіку, менталітет. Нерозуміння сутності цих термінів на рівні геополітики приводить до політичних колізій, які виливаються у міждержавні сутички й конфлікти.

Постановка завдання

Непередбачуваний, синергетичний характер глобального «політичного простору» вимагає уточнення сутності терміну «географія» й чіткого визначення сутнісних «кордонів» Сходу і Заходу як геополітичних риторичних конструктів. З метою експлікації ключових термінів: «Схід», «Захід», «схід», «захід», «географія», «простір» авторка застосовує компаративний підхід. «Географія» в даному дослідженні виступає терміном політичного дискурсу.

Аналіз публікацій

На виняткову роль географічного фактору вказували ще класики геополітичних теорій К. Хаусхофер, Ф. Ратцель, Р. Челлен та інші. В їх концепціях репрезентовані ідеї щодо політики держав, яка обумовлюється процесом розширення географічних кордонів і пошуком оптимальних для життя «просторів». Термін «географія» більшою мірою застосовується для позначення впливу географічного фактору на зовнішню політику й географічну стратегію держав. О. Бісмарк схилився до можливості посилення території засобом створення союзу найбільш могутніх держав (до такого союзу могли б увійти Німеччина, Японія і Росія). П. Чаадаєв звернув увагу на особливе географічне розташування Росії, яка протягом свого історичного розвитку все інтенсивніше вбирає в себе цінності й досвід Заходу і Сходу.

Основна частина

Географія здавна була однією з основних природничих наук. Вивчення фізичних параметрів Землі починається із загарбання чужих територій. «На землі є і південь, і північ, а у правди – ні сходу, ні заходу» – зазначається у стародавніх японських повір'ях [1: 57]. Як видно, тут переплетені природні й соціальні фактори, що визначають співіснування народів і культур Землі. Конфуцій приділяв особливу увагу географії Китаю як унікальному культурному середовищу. «Захід» і «схід» поставали у нього природними орієнтирами – понятійними означуваними територіями.

Найбільш поширене тлумачення терміну «географія» охоплює фізичні характеристики Землі в їхньому зв'язку із соціальними системами, кліматом, населенням та економікою [2: 303]. Постмодернізм пропонує критичну модель і ставить під сумнів те розуміння «простору», що було сформоване в рамках науки як єдиної системи знання й істини [3: 85-86]. В цьому ж контексті надзвичайно популярним у політичній риториці є термін «диверсифікація» (від середньов. лат. diversification – вимір, різноманіття), який широко застосовується в економіці [2: 398]. Він вказує на інтенсивне розмивання кордонів між державами й на появу «віртуальної географії» в сфері економіки. Термін «диверситивність» (англ. diversity) [4: 339] є також широко вживаним, особливо в англомовному середовищі, де простежуються активні міграційні процеси. Ним позначають стан різновиду і контрастності етносів, народів, рас, які проживають і постійно «вливаються» в життєве середовище США й Західної Європи разом із власними традиціями, культурою, мовними особливостями. «Стан різновиду» – це процес глибокої асиміляції та динамічної взаємодії несумісних духовних цінностей, технологій, опіній, упровадження в «новий світ» рідного місцевого колориту, відтворення географічних особливостей у вигляді символів, шкіл, де розмовляють різними мовами. Ж. Дельоз визначає фактор географії як процес подвійного становлення. На його думку, неможливо розрізнити корінного жителя й чужоземця, бо чужоземець стає корінним для того, хто сам не корінний, тоді як корінний житель стає чужим – самому собі, своєму класу, нації, мові [5: 143]. Сучасні глобалізаційні тенденції гіперболізують значення «простору» внаслідок міграції народів. Міграція, тимчасові чи постійні переселення призвели до змішування рас і культур, перетворивши «географію» на «уявну», внаслідок чого вона стає терміном політичної риторики.

Термін «географія» застосовується не лише в значенні «територія», але й має соціокультурний зміст. Особливої напруги воно набуває при аналізі політичних стосунків між державами, які не завжди носять мирний характер. Ці стосунки склалися століттями й тисячоліттями, породивши традицію протиставлення культур народів Сходу і Заходу. Проте компаративний аналіз сучасних реалій світового розвитку показує, що нерідко суперечності виникають не стільки між країнами західних і східних, північних і південних регіонів земної кулі, скільки між народами й державами, які географічно є сусідами, але мають суттєві економічні, політичні, духовні відмінності. Саме вони впливають на характер геополітичних відносин. Міжнародні політичні організації утворюються не за географічною ознакою, а за спільністю економічних і геополітичних інтересів. Зокрема, до «Великої сімки» входять США, країни Західної Європи та Японія, які територіально знаходяться на різних географічних континентах, а за політико-економічним розвитком належать до Заходу як соціокультурного утворення. Разом із тим Ізраїль і Палестина, Північна і Південна Кореї, Індія і Пакистан тощо, перебуваючи на одному географічному континенті й маючи спільні кордони, відрізняються за рівнем економічного розвитку, за політичними, релігійними, культурними традиціями. Це породжує нові види опозицій «Схід-Схід» та «Захід-Захід», які є своєрідним віддзеркаленням традиційної опозиції «Схід-Захід». Як наслідок, країна Ізраїль територіально перебуває на Близькому Сході, а у геополітичному і геокультурному відношенні її відносять до країн Заходу. Туреччина є членом західного блоку країн НАТО, але у соціокультурному плані її відносять до країн Сходу. Поширення міжнародних представництв та організацій призвело до значних змін у структурі прийняття рішень на рівні світової політики. Міжнародні організації охоплюють широке коло політичних суб'єктів, включаючи уряди, урядові міністерства і наднаціональні управлінські органи влади. Міжнародний режим безпеки в Європі створено навколо складних відносин між декількома інституціями, такими, як Північноатлантична договірна організація (НАТО), Європейський Союз, Західно – Європейський союз (ЗЄС), Організація за безпеку і співробітництво в Європі (ОБСЄ).

Термінологічно складно визначити й специфіку арабського світу. Зміст термінів «Близький Схід» та «Центральна Азія» стає зрозумілим, коли вони вживаються в декількох контекстах. У сучасному використанні термін «Близький Схід» охоплює території, розташовані на трьох континентах – в Африці, Азії та Європі (європейська частина Туреччини). У випадку, якщо увагу акцентують на лінгвістичній, релігійній, політичній та історичній особливостях регіону, вживання цього терміну часто поширюється на Афганістан та Пакистан [6: 17]. Межі терміну «Центральна Азія» також є недостатньо визначеними. Ця нечіткість меж зросла з розпадом Радянського Союзу та внаслідок зростаючої диверсифікації комерційних і політичних зв'язків Центральної Азії із зовнішнім світом. «Центральна Азія» – регіон, який виступає одним із найважливіших ланцюгів міжцивілізаційного спілкування і взаємодії, корпускулярно гео економічною та геополітичною системою, яка може стати ефективним посередником між Заходом і Сходом.

Слід також звернути увагу на розбіжності у розумінні терміну «Схід» з боку представників різних культур. Наприклад, термін «євразійство» не отримав широкого розповсюдження на Заході, адже там використовується позначення «Схід-Захід». В широкому розумінні слова під «Сходом» розуміються країни Східної Європи, Росія, азійський світ. Проблему стосунків західноєвропейських країн із східноєвропейськими, арабськими, азійськими країнами та Росією розглядають не лише через опозицію «Схід-Захід», а й через суперечності «Північ - Південь». Такий підхід дозволяє виявити багатозначність, полісемантичність термінів «Схід» і «Захід». Євразійську природу Росії розуміють не в якості «формального мосту» між Сходом і Заходом, а в органічному втіленні в її етнокультурне середовище змістовних характеристик, специфічних рис цивілізацій Сходу і Заходу. Зокрема, П. Чаадаєв вбачав місію Росії в тому, що вона не належить ані Заходу, ані Сходу [7: 190]. Хоча історично вона прагнула встановити добросусідські стосунки з ними. К. Хаусхофер стояв на позиціях «зближення націй» і виступав за блок «Німеччини – Росії – Японії», вказуючи на особливу геополітичну роль Росії. Він є також одним із засновників науки геополітики, поряд із Ф. Ратцелем, Х. Маккіндером, А. Мехеном, Р. Челленом. Розвиваючи ідею О. Бісмарка про «російсько-німецький союз» [8: 574], К. Хаусхофер розробив теорію «життєвого простору» й визначив поняття «геополітика» як «географічний розум держави» [9: 31]. Цей підхід не є актуальним для Заходу, а роль слов'янських народів штучно замовчується західними ЗМІ.

Євразія є відокремленою більш або менш чіткими природними й культурними кордонами від західної цивілізації й від того, що умовно позначають як «Схід» (Туреччина, Іран, Афганістан і Китай). В.В. Ільїн зазначає, що корінь розколу Росії та Європи є двояким і державним. Доповнюючи, взаємопосилиючи одне одного, вони формують стійкий комплекс неприйняття одне одного. Засобом вираження Заходу є цивілізована (культурна, індустріальна, територіальна) агресія [10: 243-244], яка виражена у мові. Намагання послабити позиції країн СНД, зокрема Росії, приводять до того, що сучасний однополярний світ на чолі з США стає нестійкою конструкцією. Вона перебуває у дисбалансі з іншими полюсами, тому тамує загрозу для міжнародної безпеки. Якісно новими в цій ситуації виглядають стосунки Росії з Китаєм, Індією, Японією, Іраном, що протистоять Західній Європі. Кожен із учасників нового союзу відіграватиме власну роль на політичній карті світу. Отже, опозиція «Схід-Захід» є багатовимірною, багатоаспектною залежно від контексту, в якому її використовують. Це знаходить відображення в політичній риторичі.

В економічному й політичному відношенні міжнародна система є також асиметричною і виявляє складну географію стосунків. Все інтенсивніше закріплюється розподіл світового простору на «домінуючий центр» і залежну «периферію», що веде до їх крайньої поляризації. Домінуюче й «об'єднуюче» завжди починається з якогось «центру». Такими центрами були Афіни – для еллінізму, Рим – для власної імперії, Медина і Мекка

– для арабського халіфату, Європа – для сучасного світу [11: 50]. Ця точка зору базується на ідеї історичного пересування центрів, що породжують могутні ідеології і підкоряють собі всю можливу ойкумену – заселену землю. Прірва між світовими лідерами та рештою країн стрімко збільшується. Цю асиметрію намагаються приховати через уведення нових позитивно забарвлених термінів. Терміном «нові індустріальні країни» охоплювали Мексику, Бразилію, Південну Корею і Тайвань. Терміном «чотири дракони» позначали Корею, Тайвань, Гонконг і Сингапур. Лексично «тигри» або «дракони» вказують на представників Сходу. В 90-ті рр. ступінь посилення економічної інтенсивності переміщується в Таїланд, Малайзію, Індонезію, Філіппіни, В'єтнам і Китай. Вже сьогодні вражаючі успіхи в сфері технологій демонструють Південна Корея, Тайвань і Індія. Деякі східні країни намагаються відсторонитися від «центру», наприклад, Північна Корея, М'янма. Інші ж країни не здатні швидко адаптуватися до західного способу життя і тому стикаються з серйозними проблемами – розбіжностями світоглядів, мовними бар'єрами, неприйняттям традицій тощо.

Компаративний аналіз термінів «Захід» і «Схід» показує, що загальний соціально-економічний стан, зокрема, якість життя більшості населення незахідних країн упродовж останнього десятиліття не покращується, а радше деградує. Це особливо помітно в таких регіонах, як Тропічна Африка і пострадянська Євразія, частково – Латинська Америка. Представники цих регіонів гостро засуджують дії «центру». Це може спричинити непередбачувані наслідки, які вплинуть на перебудову всього геополітичного простору. Отже, терміном «третій світ» умовно позначають низку слабо розвинених економічно країн. Політичні ж заяви щодо «відкритих дверей» для нових членів Європейського Союзу та Північно-Атлантичного Альянсу лишаються суто риторичними. Як підкреслює Л.Г. Дротянко, сьогодні ледве не «хорошим тоном» стало говорити й писати про «зіткнення культур», «суперечності між Сходом і Заходом», які визначають розвиток сучасного світу [11: 248]. «Хороший тон» у даному випадку постає даниною «модним тенденціям» запропонованої людству глобалізації. Опозиція «Захід-Схід» слугує своєрідним дискурсивним «кліше», яке використовують для розуміння відповідних геополітичних реалій.

Китай на сьогоднішній світовій арені відіграє особливо важливу роль. Він перетворився на могутню державу, що претендує на місце одного із світових лідерів, поруч із Росією й Сполученими Штатами Америки. Китай не потребує військового союзу. Він може самостійно подолати будь-яку загрозу. Окрім того, він прагне поліпшити стосунки із США, а також з іншими державами на Заході і на Сході [12: 357]. Політична риторика Китаю характеризується тим, що «пропозиції» китайських політиків стають дедалі наполегливішими. Кожне слово є виваженим і за завісою дипломатичних кліше приховане наступне: «Китай може протистояти будь-якій країні, адже він достатньо могутній і має власну ядерну зброю». Захід і Схід нав'язують Китаю добре зрозумілі їм шляхи та моделі розвитку, проте однакові явища китайського життя тлумачать по-різному. Вони штучно створюють образ «нового Китаю», віддаючи йому технології, знання, інвестиції, зброю [13: 14]. Модернізований Китай виявляє зацікавленість у світових ресурсах – енергії, газі, нафті, які забезпечуватимуть йому надійні позиції у світовому політичному просторі. Отже, географія політичного впливу змінює свої акценти, набуває нових властивостей, нового «обличчя», а головне - вона змінює якісний стан «Заходу» і «Сходу». Завершення «холодної війни», як підкреслює О. Г. Дугін, ознаменувалося тим, що США як «центр» і «полюс» «планетарної глобалізації» й автор її коду сприяли економічному об'єднанню Європи й розвитку Тихоокеанського регіону (включаючи Китай) [14: 15].

Термін «географія» постає у кінцевому рахунку синонімом «комунікативного простору». Швидкість розповсюдження великих об'ємів інформації набагато випереджає можливості людини й товарів. Врешті з'являються терміни «глобальний інформаційний простір» або «глобальна географія». Такий мегапростір виступає особливим середовищем інтенсивної взаємодії нових співтовариств, у якому розташовуються звичні географічні простори. «Світ без кордонів», де втрачають попереднє значення території й відстані, починає набувати реальних обрисів [15: 33]. Отже, відбувається процес універсалізації й уніфікації соціальних, політичних та економічних інститутів і процесів. З'являються наднаціональні міждержавні або ж глобальні соціальні інститути – ООН, СОТ, МОТ і т. д.

Значущим стало також поширення нових релігійних ідей, межі трансформаційного впливу яких визначалися географічними координатами укорінення світових релігій. Отже, географічні інфраструктури відзначаються неймовірним розмаїттям культурних дискурсів і нерівномірністю поширення зон впливу. З'являються терміни «перемішування рас», «зіткнення цивілізацій», «втрата власної території», що відбивають проблему ідентифікації. Цю проблему порушують П. Рікьор, Ж. Дерріда, А. Тоффлер, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон та ін. Термін «ідентифікація» є штучним риторичним утворенням з метою контролю представників «чужих» Європі культур. Останні, ототожнюючи себе з рідною територією, зберігаючи традиції й спілкуючись рідною мовою, приймають «правила гри» «гостьової країни». В США утворилися субкультури, які називають «маленьким Китаєм», «маленькою Мексикою», «маленькою Росією» тощо. Ознаки «диверсифікованості» торкаються й Росії, яка сьогодні також виступає носієм розмаїтих культурних цінностей і вміщує численну кількість народностей, представників різних національностей із країн СНД. Отже, дебати з приводу національної ідентичності давно перетворилися в актуальну риторичну тематику. Це питання порушують С. Хантінгтон (у своїй праці «Хто ми?») [16: 36], який стверджує, що політичні кордони все частіше коректуються, щоб співпадати з культурними: етнічними, релігійними й цивілізаційними [17: 185], а також Д. Ейкельман, який розуміє «етнічну приналежність» віддаленим від досвіду й проблематичним у зв'язку з мінливими тенденціями сучасності терміном, схожим на «споріднення» [6: 199]. Отже, компаративний аналіз термінів «Захід» і «Схід» показує, що геополітична сфера виявляє яскраві ознаки

синергетичності, визначає ступінь впливу країни залежно від її розташування на політичній карті світу. Разом із цим, глобалізаційні процеси настільки змінили соціально-політичний простір, проникаючи в усі сфери суспільного буття, що «географія» перетворилася на термін політичної риторики.

Висновки

Отже, нове розуміння «географічного простору» як «глобального» або як «мегапростору» чи «мегасуспільства» сприяє появі окремої сфери дискурсу. Нові поняття, кліше, риторичні висловлювання, назви, аббревіатури на зразок «країни третього світу», «світ демократії», «центр», «периферія», «варвари», «чужинці», «маргінали», «дракони», «диверситивність», «ідентифікація» тощо, а також опозиції «Схід-Захід», «Північ-Південь», або «Схід-Схід», «Захід-Захід» виникають внаслідок суттєвих змін, які відбуваються у геополітичному просторі. Окрім того, вони є штучно утвореними за допомогою спеціальних технологій переважно з метою посилення впливу владних структур, задоволення політичних амбіцій тих чи інших політиків, держав тощо, тобто їх перетворюють на засоби чи прийоми риторики. Ці термінологічні конструкції стають широко вживаними у політичних промовах лідерів держав і політиків, а також перетворюються на «ярлики», які міцно вкорінюються у масовій свідомості і спрямовані на те, щоб указати кожній країні на «її місце». «Географічна глобалізація» «розмиває» кордони «Заходу», «Сходу» й одночасно виявляє глибокі розбіжності між ними у соціально-культурному та геополітичному відношенні.

Аналіз специфіки сучасного соціально-політичного простору, який позначають терміном «географія», що в свою чергу, виступає однією з категорій політичної риторики, виявляє подвійний контекст даного терміна. З одного боку, географія, у розумінні фізичного існування конкретних територій, водних чи наземних, нібито втрачає своє пряме значення і перетворюється на абстрактне віртуальне визначення «простору». Однак, з другого боку, за допомогою штучно змодельованого зовнішнього вигляду «простору» сучасні монополісти влади створюють враження неспроможності тієї чи іншої країни розвиватися належним чином економічно чи політично й визначають ці критерії за територіальними ознаками. Хоча «захід» і «схід» є географічними показниками напрямків розташування тієї чи іншої території, «Захід» гіперболізується в плані виключного позитиву й демократичності, Схід же демонізується й постає у вигляді «варвара» й «агресора». Окрім того, термін «географія» приховує реальний інтерес Заходу до глобального перерозподілу капіталу й чіткого визначення сфер свого впливу географічно й у всепланетарному масштабі.

Список літератури

1. *Японські прислів'я та приказки* / Пер. з яп. М. Федоришина; Упор. І. Чирка; Передм. В. Мазурика. – К.: Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1989. – 192 с.
2. *Популярный энциклопедический словарь*. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. – 1583 с.
3. *Енциклопедія постмодернізму* / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлор; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
4. *Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Fifth Edition.* Oxford University Press, 1995 – 1430 p.
5. *Делез Ж, Гваттари Ф. Что такое философия?* / Пер. с фр. и послесл. С. Н. Зенкина. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998.-228 с.
6. *Ейкельман Д. Ф. Близкий Схід та Центральна Азія: антропологічний підхід* / Пер. з англ. П. Шеревері. – К.: Вид. дім «Стилос», 2005.-374 с.
7. *Чаадаев П. Я. Статьи и письма* / Сост., вступ. ст. и комм. Б. Н. Тарасова.- 2-е изд. – М.: Современник, 1989.-623 с.
8. *Бисмарк О. Мемуары Железного канцлера*. – М.: ЭКСМО; СПб.: Terra Fantastica, 2004.-960 с.
9. *Хаусхофер К. О Геополитике. Работы разных лет*. – М.: Мысль, 2001.-426, [1] с.
10. *Ильин В. В. Философия истории*.- М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – 380 с.
11. *Людина і культура в умовах глобалізації*: Збірник наукових статей. – К.: ПАРАПАН, 2003.-400 с.
12. *Галенович Ю. М. Россия – Китай: шесть договоров*. – М.: Муравей, 2003.-408 с.
13. *Малевич И. А. Внимание, Китай*. – Мн.: Харвест, 2000.-176 с.
14. *Глобальный дискурс: Сборник статей* / Под. ред. Л. В. Савина. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003.-142 с.
15. *Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития* / М. С. Горбачёв и др. – М.: Альпина Паблишер, 2003.-592 с.
16. *Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности* / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова.- М.: АСТ; ООО «Транзиткнига», 2004-635,[5] с.
17. *Хантингтон С. Столкновение цивилизаций* / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003.-603,[5] с.